

який за допомогою норм «задає» програми управління і оформляє оперативну управлінську діяльність [14, 70].

Погляд на догму права крізь призму ціннісного підходу, увага до проблеми ціннісного наповнення догми права зумовлюють появу самостійного комплексу питань, який визначається як сфера аксіології права. Ціннісний підхід до догми права дозволяє побачити право як втілення духовного виміру, невід'ємну складову культури, адекватно відобразити його як цілісний, багатогранний, духовно-матеріальний феномен.

Література

1. Персесянц В. С. Философия права: Учеб. для вузов. — М.: ПОРМА-ИПФА · М, 1999.
2. Оборотов Ю. М. Традиції та новації у правовому розвитку: Монографія. — О.: Юрид. л-ра, 2001.
3. Чефрапов А. Поляття цінності як основа правової аксіології // Підприємство, господарство і право. — 2004. — № 9.
4. Бандура О. О. Єдність цінностей та істини в праві. — К., 2000.
5. Козловський А. А. Право як пізнання: Вступ до гносеології права. — Чернівці, 1999.
6. Максимов С. Правовая реальность: опыт философского осмысления. — Х., 2002.
7. Алексеев С. С. Право: Азбука — Теория — Философия. Опыт комплексного исследования. — М., 1999.
8. Оборотов Ю. П. Теория государства и права (прагматический курс): Экзамен. справ. — О.: Юрид. л-ра, 2004.
9. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшущенко (відп. ред.) та ін. — К.: Укр. енцикл., 1998. — Т. 1. А-Г.
10. Персесянц В. С. Общая теория права и государства: Учеб. для юрид. вузов и ф-тов. — М.: ПОРМА-ИПФА · М, 2000.
11. Покровский И. А. Основные проблемы гражданского права. — М.: Статут, 1998.
12. Лобовиков В. О. Математическое правоведение. Ч. 1. Естественное право. — Екатеринбург, 1998.
13. Алексеев С. С. Возрождение к праву. Поиск и решения. — М.: ПОРМА, 2001.
14. Соціологія права: Підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / М. І. Папов, П. П. Осипова, Л. М. Герасіна та ін.; За ред. П. П. Осипової. — К.: Ін Юре, 2003.

УДК 340.114:316.752

Л. Г. Удовика

ФОРМУВАННЯ ПРАВОВИХ ЦІННОСТЕЙ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Подолання кризових явищ, які охопили політичну, економічну, правову, соціальну сфери суспільства, болюче вразили пересічних громадян України, потребують низки виважених, цілеспрямованих та системних заходів фактично у всіх сферах буття. Безперечно, відповідні фахівці намагаються розробити адекватні та оптимальні заходи, які б зменшили, а згодом і усунули негативні чинники, що спричиняють кризові явища. Разом з тим слід визнати, що у державі, у якій на всіх рівнях політикума і всіма суб'єктами так багато говориться про євроінтеграційні та глобалізаційні процеси, не вдалося не лише передбачити, упередити, але й вчасно зреагувати на перші передвісники світо-

вої економічної і фінансової кризи, яка має глобальний вимір. Чвари та розбрат, прагнення вирішувати лише власні, насамперед владні проблеми призвели до того, що заклики поодиноких вчених і політиків про необхідність переосмислення місця і ролі суспільних та індивідуальних цінностей, співвідношення економічних, політичних, правових, моральних цінностей у нових історичних, політичних, економічних та соціальних реаліях не були почуті.

У стабільному й чітко структурованому суспільстві пануючі цінності одержують вираження в правових і політичних нормах, визначають напрями соціально-політичного розвитку держави. У перехідні епохи цінності набувають особливого значення, а різні варіанти їх ієрархії визначають декілька ймовірнісних напрямів стратегічного розвитку суспільства і держави. Перш ніж вони втіляться в нових структурах, знайдуть своє закріплення й забезпечення відбувається їх гостре зіткнення, боротьба інтересів і думок: політичних і правових, моральних і економічних.

Коло методологічних проблем дослідження особливостей формування соціальних цінностей, загалом і правових, зокрема, в умовах глобалізації досить широке і різноманітне: як глобалізація впливає на формування цінностей? як нові цінності вплинуть на розвиток національної правової системи? як вони співвідносяться з нормами права? та ін.

Обмежений обсяг роботи зумовлює той факт, що ми звернемося до найбільш гострого аспекту проблеми — співвідношення правових і економічних цінностей, права і економіки.

Методологічним підґрунтям аналізу аксіологічних проблем будуть слугувати праці таких вітчизняних філософів, як В. П. Андрущенко, В. А. Василенко, Л. В. Губерський, І. Ф. Надольний, М. В. Попович, С. В. Пролєєв, А. А. Ручка, В. С. Багіов, М. С. Бугрін, С. В. Кримський, В. І. Кузнецов, В. С. Пазенок, В. Г. Табачковський, В. І. Шинкарук, Т. І. Яшук та ін.

На особливу увагу заслуговують здобутки теоретиків права, які досліджували аксіологічні аспекти права, а саме: В. Бабкіна, А. Зайця, О. Зайчука, М. Козюбри, В. Копейчикова, М. Костицького, Р. Калюжного, А. Колодія, Ю. Оборотова, Н. Оніщенко, О. Петришина, В. Погорілка, П. Рабіновича, Ю. Римаренка, В. Селіванова, В. Сіренка, О. Скакун, В. Шаповала, Ю. Шемшученка та ін.; філософів права — М. Костицького, А. Козловського, К. Жоля, С. Максимова, С. Сливки, Л. Петрової, О. Данільяна, О. Бандури, С. Максимова, В. Шкоди та ін.; доробки західних і російських правників.

Відправним у аналізі зазначених проблем є розуміння того, що протягом всієї історії людства, розвитку світової політичної і правової думки склався певний спектр основних цінностей, які або гармонійно поєднувалися, або конфліктували, періодично змінюючи один одного. Серед них можна назвати: збереження споконвічного й розумного порядку; справедливість; благополуччя; безпека; рівність; свобода; загальне добро; благо особистості; національний інтерес; класовий інтерес; демократія; прогрес; добробут та ін. Лише деякі із цих цінностей визнавалися постійно. До їх числа належать справедливість, дотримання права, якоюсь мірою загальне добро. Але розумілися вони по-різно-

му. Інші цінності більш очевидно пов'язані з певною історичною епохою (наприклад, ідея збереження незмінним божественного світоустрою або встановлень, уведених предками, особливо характерна для античності й середньовіччя, коли мудрість, справедливість, право нерозривно пов'язуються зі старовиною, традицією, а всякі нововведення асоціюються з неправдою, сваволею). У Новий час незмінність, нерухомість уже не розглядаються як позитивні явища, навпаки, цінується прогрес, новизна, удосконалювання, відновлення, рух від нижчого до вищого, з якими пов'язувалися надії на краще майбутнє.

Якщо благо цілого (загальне добро) можна визнати вічною категорією, то благо або інтерес особистості як чогось самоцінного, що виділяється із цілого, виникає разом з індивідуалізмом в епоху Відродження. З тієї пори ця цінність здобуває всі більшу значимість і більш широке визнання. Концепція національного інтересу виникає з формуванням національних держав. Класовий інтерес одержує суспільне визнання в XIX ст. у зв'язку із загостренням соціальних суперечностей капіталізму й виникненням радикальних соціалістичних рухів.

Навіть цей короткий екскурс свідчить про те, що цінності міняються із часом. Звідси — особлива важливість історичного підходу, тобто вміння розглядати будь-які цінності в контексті відповідної епохи. Це дозволяє розкрити реальний зміст і спрямованість правової системи.

Згадані вище цінності, за рідкими винятками (дотримання норм права або демократія), самі по собі не є продуктом юридичної думки, вони виходять за її рамки, вони більш універсальні й привносяться в політичну й правову думку зі світоглядної сфери. Справді, справедливість, загальне добро, рівність, свобода, прогрес — поняття або зовсім не юридичні, або не суто юридичні, хоча в них є юридичні аспекти і їм можна дати політико-правове тлумачення. Ці цінності властиві філософії, релігії, етиці, економіці, історії, юриспруденції.

Правові цінності посідають особливе місце в системі соціальних цінностей та у національних правових системах. Вони впливають як на поведінку людей, так і на механізми та інститути її регулювання, тобто закони й установи. Цінності невіддільні від ідеалів, вони формують правову і політичну свідомість. Саме цінності визначають теоретичні й моральні основи політичної й правової системи, на їхній основі створюються політичні платформи й програми. Загальновідомо, що переважаюча більшість цінностей не вічна: їх зміст та ієрархія постійно еволюціонують. Вони, як правило, не універсальні (тобто не визнаються всіма), але можна говорити про пануючі у певний час і в певному суспільстві.

Особливість сучасного етапу полягає не тільки в тому, що інформаційна епоха набирає стрімких обертів, але і в тому, що процес змін охопив окрім економічної, ще й політичну, соціокультурну і духовну сфери, формується новий тип світового співтовариства, який вже керується новими орієнтирами, новими цінностями глобального характеру.

Ґрунтуючись на системному підході науковці визначають глобалізацію як системну, багатоаспектну і різнорівневу інтеграцію різних державно-правових,

економіко-фінансових і суспільно-політичних інститутів, ідей, принципів, зв'язків, морально-політичних, матеріальних та інших цінностей, різноманітних відносин. До цього слід додати, що глобалізація має об'єктивний характер, вона є ніким не інспірованим «зовні» процесом, характеризується функціональними та інституційними аспектами.

Досвід засвідчує, що глобалізація більшою мірою охоплює фінанси та економіку, меншою мірою, хоча і досить активно, політику, ще меншою мірою — духовне життя суспільства, традиції і національну культуру. Провідниками глобалізаційних процесів, їх «ядром» виступають насамперед високорозвинені економічно держави на чолі із США, їх ТНК і транснаціональні банки. Саме вони багато в чому визначають рівень (масштаби) поширення глобалізаційних процесів і напрям їх розвитку, унеможливають рівність інших учасників глобалізації — слабо розвинених країн, які мають незрівнянно менші матеріальні й інші можливості, поглиблює величезний розрив між багатими і бідними країнами. Цілком логічним є припущення, що саме ТНК, відстоюючи свої інтереси, пропагують, насамперед, економічні, матеріальні, корпоративні цінності. За умов відкритості вони швидко поширюються у демократичних суспільствах, витісняють інші цінності та вибудовують нову ієрархію соціальних, групових та індивідуальних цінностей.

Слід звернути увагу і на той суттєвий факт, що наприкінці ХХ ст. на міжнародному і національному рівні окреслилася тенденція до посилення фактичної влади фінансово-економічної «еліти», поступовому переходу влади від політичних (державно-правових) сил до фінансово-економічних. Глобалізація ставить також проблему співвідношення «силових» і «ділових» структур у країні, у розвитку інститутів громадянського суспільства.

За таких умов і обставин соціальну політику, спрямовану на активне втручання в економічний процес заради підвищення добробуту й надання соціального захисту значним верствам населення, різноманітні урядові дії щодо систематичного перерозподілу доходу в інтересах непрацюючих, малооплачуваних може дозволити собі лише уряд економічно сильної держави, здатної протистояти глобалізаційним викликам, в іншому випадку — це прояв популізму, занадто високої плати за бажані політичні рішення, за які вже сплачує все населення, всі громадяни.

Вищезазначене обумовлює одне з принципово важливих питань — співвідношення економіки та права.

У сучасній правовій думці склалися три окремі школи, які пропонують досить різні варіанти співвідношення права й економіки. Так Чиказька школа розглядає право як служницю економіки: норми, конвенції тощо є хитромудрими винаходами, придуманими для зменшення трансакційних витрат. У довгостроковій перспективі право власності й інші ліберальні інститути формуються ринковими силами.

Друга школа має антропологічний відтінок і розуміє право як відбиток фундаментальних цінностей і звичаїв суспільства. Правову систему з її сталістю, послідовністю, єдністю й загальністю розглядають як таку, що ідентифікує,

класифікує, встановлює і скасовує. З цього погляду право як аспект культури формує економічну організацію. Зазвичай економіка впливає на культуру, але культура також, що більш важливо, впливає на економіку.

Третя школа дотримується центристського підходу. Для її прибічників економічно-правовий зв'язок не заданий заздалегідь, а виникає внаслідок соціального навчання. Правовий порядок й економічна організація спільно еволюціонують: правові рамки, необхідні для функціонування економіки, формуються історично за допомогою природно-технічних обмежень і цінностей конкретних суспільств, на які, у свою чергу, впливає економіка і які інтерпретуються за її допомогою. Ця школа концентрує увагу на процесі взаємодії, право й економіка спільно виробляють ефективні рішення, владні структури та ін.

Методології, які використовують ці три школи, — різні. Перша школа відверто позитивістська, стверджується, що економічна раціональність переважає й задана заздалегідь, а правова система виникає на її основі й гарантує оптимальні наслідки. Основний її інструмент — дедуктивні висновки, а прогнозування випливають з механічної, певною мірою, концепції економіки.

Друга школа також схильна до дедуктивного мислення, але менш оптимістична щодо чітких прогнозів. Це зумовлено насамперед тим, що врахування великого спектра цінностей, характерів людей і випадкових історичних чинників не веде до чітких узагальнень щодо природи економіки. Обґрунтовується положення, що певні типи нормативних порядків можуть вести до ефективнішої організації економіки та її поступу.

Третя школа використовує зовсім іншу методологічну стратегію. Правові й економічні елементи є одночасно причинами й наслідками. Правові й економічні перспективи, які еволюціонують, а також інститути й організації, що втілюють напруженості між цими перспективами, є мінливими феноменами, що не забезпечують прогнозування. Еволюційні процеси завжди містять у собі можливість раптових змін і, коли можна ідентифікувати напрямок розвитку інституційної сфери, його не можна використовувати для прогнозування наслідку. Тому третя школа прагне забезпечити не пояснення, а розуміння наявних видів практики. Щоб надати пояснення в позитивістському сенсі, потрібно оперувати то-тотими ситуаціями, що повторюються. Але коли трапляються унікальні явища, які змінюються, найліпше, чого можна домогтися, — це виявити сенс еволюційних змін.

Аналіз засвідчує, що у сучасній світовій правовій думці співіснують різні підходи до проблеми співвідношення права і економіки, кожна з яких має свої переваги і недоліки. Для нас важливим є пошук оптимальної моделі такого співвідношення, оскільки в умовах світової економічної кризи постануть нові проблеми і питання, які будуть потребувати негайного вирішення.

Цілком логічним є припущення, що на порядок денний, насамперед в Україні, виходить загострення проблеми забезпечення прав людини у зв'язку із економічною та політичною кризою. При цьому, як відомо, права людини виступають однією із основних правових цінностей, «спільною цінністю» ЄС, до якого прагне ввійти Україна. Так одна з перших статей Конституції ЄС

«Цінності Союзу» визначає, що «Союз ґрунтується на цінностях шани людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства права та шанування прав людини, включаючи права меншин. Ці цінності є спільними цінностями всіх держав-членів у суспільстві, де панує плюралізм, недискримінація, толерантність, справедливість, солідарність та рівність між жінками та чоловіками».

Не менш гострою в умовах стрімкого поширення індивідуалізму, утилітаризму й прагматизму може стати й проблема співвідношення соціальних, групових та індивідуальних цінностей.

Вищезазначене дає підстави говорити про необхідність глибокого осмислення чинників, які найбільш суттєво впливають на формування правових, економічних, політичних, моральних цінностей в умовах глобалізації, а на цій основі визначення матриці цінностей, яка б забезпечувала оптимальну стратегію політико-правового розвитку України в складних і суперечливих умовах євроінтеграції та глобалізації.

УДК 340.141

С. С. Павлов

ПРО ВИЗНАЧЕННЯ ТРАДИЦІЇ ПРАВА УКРАЇНИ

Сприйняття права та його традицій в сучасному світі у більшій мірі визначається не стільки прагненням до пізнання історичних підвалин суспільного ладу, скільки необхідністю обґрунтування легістської сили та культурно-правової основи правової системи. Достатньо тривалий час вважалося, що самим надійним способом обґрунтування підставності правового устрою спочатку є релігія, пізніше правова ідеологія, правові цінності, норми права, але останнім часом дослідження показали, що основою правового устрою та правової системи є кожна перерахована складова у сукупності їх соціокультурного генезису. Світове суспільство перейшло в період постмодерну, який характеризується багатогранністю філософських течій, поглядів, доктрин, у зв'язку з цим актуальності набуло питання, що використовувати в якості правової матерії в обґрунтуванні культурно-правової основи правової системи? Правова наука все більше зосереджує свою увагу на такому соціокультурному феномені, як правова традиція, оскільки значною кількістю досліджень доведено, що лише правова традиція є більш сталою правовою категорією та індивідуальною основою правогенезу кожного окремо виділеного суспільства і способом типізації правових систем у правові сім'ї стосовно визначених традицій права.

У наукових працях досить давно обґрунтовано поняття «правова система», яке виражає конкретно історичний, реально існуючий комплекс взаємозалежних юридичних засобів і явищ держави, включаючи нормативні, організаційні, соціально-культурні аспекти. Виникнення і розвиток правової системи обу-